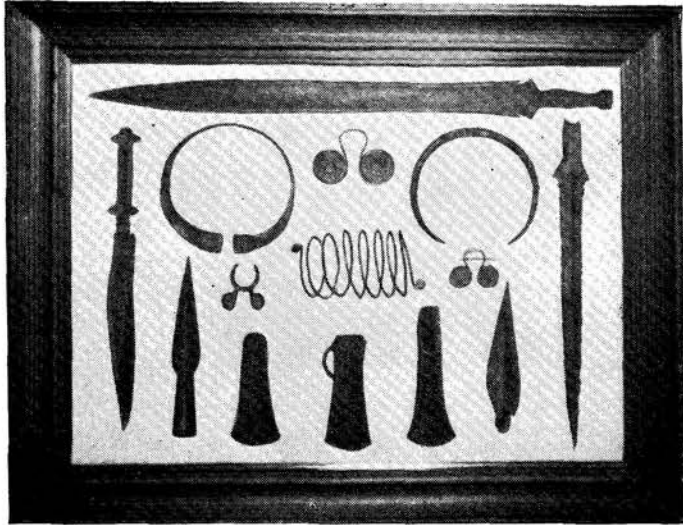

De Klederdrachten in de loop der Eeuwen in Friesland gedragen

door N. OTTEMA
Oud Notaris te Leeuwarden.

Afb. 1. Bronstijd-wapens gevonden in Z.O. Friesland en bronzen lijfsieraden uit Friese terpen.

Naar de portretten-galerij in het Coulon-huis te Leeuwarden

Van de klederdrachten door verschillende bewoners van de hoge zandgronden, in het Oosten van Friesland: het Hunnebedden-volk, de rendier-jagers en vissers, de z.g.n. beker- en andere zwervers- en nomadenvolken, gedragen, weten wij niets anders, dan dat wij, in het toen koude klimaat, een warme kleding van dierenhuiden veronderstellen. Gemeend wordt, dat deze volken hier woonden tussen ongeveer 20000 en 2000 jaar vóór onze jaartelling. De in hunne neerzettingen en graven gevonden behakte, later geslepen bijlen, hamers, messen, speerpunten enz. laten ons zien, dat zij over niet geringe praktische gaven beschikten.

Aan het primitieve aardewerk, dat zij nog zonder draaischijf maakten, kunnen wij wel afleiden, dat zij nog op een lage cultuur-trap

stonden. Zij moeten naast jacht en visserij zeker veehouderij uitgeoefend hebben.

In omstreeks de 20e eeuw vóór onze jaartelling kwamen deze volken in bezit van metalen: koper, tin, brons, later ijzer en werden de stenen wapenen gaandeweg door dito metalen vervangen (afb. 1).

Hiernaast brachten schapenhouderij en vlasbouw de mogelijkheid van gewezen kledingstukken: wol en linnen.

Grafvondsten in Noord-Friesland en Jutland scheppen een mogelijkheid tot reconstructie van de kleding der bronstijd-Friezen pl.m. 2000 à 1000 jaren vóór Christus geboorte (afb. 2).

De komst der Romeinen in ons land bracht van de 1e eeuw vóór tot na de 4e eeuw na Chr. een veel hogere cultuurstroom op allerlei gebied met zich mee, waardoor natuurlijk in de eerste plaats de hogere standen der toenmalige maatschappij werden beroerd. Afbeeldingen van Germanen in Romeinse bronzen beeldjes laten ons echter zien hoe de grote meerderheid der bevolking de oude Germaanse kleding en ook zeker de godsdienst, gebruiken, gewoonten enz. getrouw bleef.

Met de Frankische cultuur vóór en na Karel de Grote, omstreeks 800, kreeg het Christendom hier vaste voet en namen de Friezen daarmee ook de kleding der Franken over (afb. 3).

Enkele afbeeldingen in getijboeken, kalenders, op grafstenen, muur-beschilderingen en zegels lichten voor ons even de dichte sluier, die over deze tijd der vroege Middeleeuwen ligt, op. (afbeelding 4).

De catalogus van de op deze tijden betrekking hebbende afbeeldingen in 't Coulon-Huis bevat niet minder dan 123 nummers. Een bezoek aan dit klederdrachten-museum geeft een overzicht over deze vroege zowel als over de latere eeuwen.

De 3 eeuwen van na 1200 tot pl.m. 1500 — de Herfsttij der Middeleeuwen — bracht voor Oost- en Midden-Friesland op klederdracht-gebied een phenominale verschijning mee: de z.g.n. *Manninga*-, *Bourgondische*- of *oud-Friese dracht*.

De eerste van deze 3 namen is ontleend aan het z.g.n. „Manninga-Trachtenbuch”, ook voor ons de hoofdbron van de oud-Friese dracht.

Een Oost-Friese edelman, Jonker Unico Manninga, zag, dat deze

Afb. 2. Bronstijd-Friezen uit $\pm$ 1000 vóór Chr., naar een reconstructie in het museum te Neumünster in Holstein.

Afb. 3. Friezen in Frankische dracht uit de omgeving van Dokkum, Bisschop Bonifacius dodend. Midden VIIIe eeuw.

Afb. 4. Drie grafstenen. Links van een Friese ruiter in Romeinse dienst en dracht, gesneuveld en begraven in Engeland. Rechts van een heidense druiden-priester in Sacrale houding, omstreeks 1000 Ao. Di. In het midden een Friese jonker uit het geslacht Tjaarda van Rinsumageest uit de 14e eeuw, in jachtcostuum. De beide laatste grafstenen respectievelijk afkomstig van de begraafplaatsen te Beets en te Rinsumageest, thans in het Kerkmuseum te Janum en in het Fries Museum.

dracht, die zijn grootmoeder nog gedragen had (afd. 5) in de loop van de 16e eeuw verdween om voor andere modes uit de Nieuwe Tijd plaats te maken. Hij liet een prentenboek maken, waarin de ouderwetse mannen- en vrouwen klederdrachten tot in onderdelen zijn afgebeeld. Dit boek is nog in bezit van de familie

Afb. 5. Friese patriciese vrouw in feestdracht ± 1400.

von Inn-und Knyphausen in Oost-Friesland. Het is in 1893 uitgegeven door de oudheidkundige vereniging te Emden, met platen in kleuren-lithographie.

De 2e naam is afkomstig van de Bourgondische nabootsing, die in het Friese costuum merkbaar is o.a. aan de kapkavel, of mannenmuts (afbeelding 6), de poulaines of puntschoenen, de bellen-dracht, de snit en de versiering van de kleren enz. De macht van de Bourgondische hertogen, wier luxeuse hoven werden gesteund door de rijkdommen der Zuid-Nederlandse steden: Brugge, Gent, Yperen, Antwerpen, enz., gaf in West-Europa de toon aan. De cultuur van deze handelssteden in alle mogelijke richtingen was het kompas waarop speciaal de Noord-Nederlandse cultuur: schilderkunst, majolica, textiel, uurwerkmakerskunst, literatuur, dialect en natuurlijk ook mode, costuum en klederdrachten in de 15e en 16e eeuw zeilde.

Afb. 6. Jonker Wijbe van Grovestins met de kapkavel of Bourgondische muts op het hoofd, vermomd als boer, 1472.

Afb. 7. Jonker Pieter van Harinxma van Sneek, in Bourgondische statiedracht, 1477.

Afb. 8. Sieds van Botnia, 1576. In Fries-Saksische dracht.

Afb. 9. Thet van Douma. In Fries-Saksische dracht. Rijk behangen met gouden kettingen.

De benaming Oud-Friese dracht treft men aan in alle Friese kronieken van de 16e eeuw af en kwam zelfs met illustraties nog voor op de Friese katoendruk van 1835.

Het meest kenmerkende van deze Oud-Friese dracht waren de gouden en vergulde lijfsieraden, waarmee de Friezin overladen was. (afb. 5)

Typisch waren hiervoor: het borstsieraad de „Esschart” in het Fries „Span” genaamd, de voorhoofddiadeem de „Pael”, de gefrisselde en rijk versierde haarvlecht de „Stuckelband”, vele wapenplaten in rijen op de rok gehecht, de Bourgondische schellendracht op schouders, mouwen enz.

Deze uitzonderlijke lijfsieraden passen geheel in het karakter der bizarre klederdrachten over geheel West-Europa (o.a. in Bourgondië, overig Frankrijk, Italië, Spanje, Engeland enz.), als statien als volksdracht, gedragen.

Professor Huizinga wees hierop reeds in zijn boek getiteld „Het Herfstij der Middeleeuwen”. Enkele voorbeelden als het, op een esschart gelijkende reliquarium, als amulet gedragen door Karel de Grote, de op 'n pael gelijkende voorhoofddiadeem of stralenkrans van 't kindeke op de schoot van de Essener Madonna, vielen mij op als typische vroege voorbeelden en zullen zeker met meerdere uit de rijke schat der Middeleeuwse kerkelijke lijfsieraden, kunnen worden aangevuld.

Al deze modewijzigingen vervingen elkaar, meest na betrekkelijk korte tijd. Ze werden veroorzaakt of gesteund door politieke, economische, en culturele omstandigheden. Steeds werd een vrij plotselinge opkomst, gevolgd door een kortere of langere bloeiperiode, gevolgd door een soms korte, soms langere tijd van verval: de zwanenzang.

Overal en telkens weer zien wij de jeugd het eerst de nieuwe mode overnemen en invoeren, tezelfder tijd, dat het oudere geslacht de verdwijnende mode getrouw blijft.

Bij de Oud-Friese dracht zien wij die zwanenzang in de eerste helft der 16e eeuw, bij de oorijzerdracht in de eerste helft der 20e eeuw. De Oud-Friese dracht kennen wij het meest volledig en het rijkst in Oost-Friesland, waar ook het Manninga-Trachtenbuch is geschreven. Dat deze dracht ook in Friesland, bewesten de Eems, is gedragen kunnen wij concluderen uit het voorkomen hiervan in alle Friese kronieken: Winsemius, Ubbo Emmius, Hamconius enz. De afbeeldingen in deze geschiedboeken zijn grotendeels gevolgd naar die van het Manninga-Trachtenbuch en naar de uiterst zeldzame kopergravures van de vrijwel geheel onbekende, Oost-Friese graveur Otto von Wicht.

De vroegste en origineelste afbeeldingen van Friese boeren, boerinnen en patriciërs komen voor in het boekje van de Dokkumer Latinist Cornelius Kempius, in 1588 te Keulen gedrukt. Wij kunnen

daaruit zien, dat de in Friesland door de boerenbevolking gedragen Oud-Friese dracht een eenvoudiger uiterlijk heeft, dan die van het Manninga Trachtenbuch. Ook houtsnijwerk op vroeg-Renaissancekerkbanken te Schraard, voorstelling van oud-Friese patriciërs, waarschijnlijk van Aylva's, bevestigen dit.

De in bezitneming van Friesland door de Saksen omstreeks 1500 heeft zeker het verdwijnen der Oud-Friese dracht in onze provincie ten eerste bevorderd (afb. 7).

Daar het tot Holland behorende West-Friesland reeds in of vóór de 13e eeuw door het ontstaan der Zuiderzee van de overige Friese landen is afgescheiden is de Oud-Friese dracht daar nooit bekend geweest. Wel had Noord-Holland benoorden het IJ een eigen nationale boerendrucht, die weer geheel anders was dan de nationale boerendrucht in Zuid-Holland gedragen. Deze West-Friese vrouwendrucht is ons bekend doordat ze ook gedragen werd door de uit Noord-Holland afkomstige boerenmeisjes, die als dienstbode in de

Afb. 10. Friese jonker op jeugdige leeftijd uit 1552, naar de in het Coulonhuis te Leeuwarden aanwezige copie van het olieverfschilderij van Adriaen van Cronenburg (monogram A.A.A.) op Epema-State te IJsbrechtum bij Sneek.

Afb. 11. Foppe van Camstra van Wirdum, als Watergeus, 1572.

huizen op de Amsterdamse grachten dienden. Onze 17e eeuwse schilders: Rembrandt, Victoors, Averkamp, Metsu en anderen hebben ze herhaalde malen in hun typische klederdracht afgebeeld. Ook onder de kopergravures van Adriaen van de Venne in Jacob Cats' werken komen aldus geklede West-Friese dienstboden voor. Ze worden daar dikwijls betiteld als: „Waterlandse Trijn”.

Omstreeks 1500 zien wij dat soms geleidelijk, soms plotseling de wereld op allerlei gebied 'n nieuw aanzicht krijgt, speciaal ook op cultureel gebied.

De laat-Gothiek, die zo geheel aanpast bij het herfstij der Middeleeuwen moet in ons land eindelijk ook voor de Renaissance wijken. Door de openlegging van Africa, Indië en China en de ontdekking van America wordt de bereikbare wereld in deze en de volgende eeuwen vele malen vergroot, wat de economische verhoudingen veelal geheel op de kop zet. Ons land lag in het centrum van deze van West-Europa uitgaande ommekeer. Ook voor Friesland was de overgang van de 15e op de 16e eeuw een absolute omwenteling.

In de 15e eeuw verspeelden de Friezen in de burgeroorlogen der Schieringers en Vetkopers meer en meer hunne onafhankelijkheid en werd het land door de chaotische toestanden uitgeput, zodat het eer een geluk dan een ongeluk genoemd moet worden, dat de hertogen van Saksen Friesland onderwierpen, aan de chaos een einde wisten te maken en met strenge hand orde

Afb. 12. Het echtpaar Ockinga-Minnema met hun kinderen, 1532, thans op Epema-State te IJsbrechtum. (Copie in het Coulon-huis te Leeuwarden).

en tucht invoerden. Zij brachten hun klederdracht: de kleurige, fleurige dracht der huurlied-krijgsknechten of „landreiter” mee. Het meest typische kenmerk van deze kleding is de gespleten bovenkleding, die de anders gekleurde onderkleding liet doorschemeren. Ook kledingstukken voor rechter- en linkerhelft van het lichaam geheel verschillend van kleur en dergelijke bizarreries waren bij de „Landreiter-soldaten” in trek. Ook bij de vrouwen wordt de Oud-Friese dracht door de Saksische mode vervangen, ofschoon een overvloed van goudsieraaden, speciaal kettingen met reukdozen en andere ornamenten typisch zijn voor de Friese aristocratische vrouwen uit zowel als na de Saksische tijd (afb. 8 en 9). Ook de kinderen droegen de Saksische dracht (afb. 10). De Saksische mode bleef in Friesland in zwang totdat ze door nieuwe opvattingen werd verdreven. Feitelijk had dit reeds moeten zijn in 1523 toen Karel V in Friesland 't bestuur overnam. De fleurige Saksische dracht scheen hier echter goed in de smaak te vallen, want toen de Watergeuzen pl.m. 1570 een soldaten-uniform nodig hadden, kozen zij daarvoor de dracht der Duits-Zwitserse huurliedsoldaten, de „Landreiter”, getypeerd door zijn gespleten bovenkleding (afb. 11).

Met de Nieuwe Tijd omstreeks 1500 verliest Friesland zijn onafhankelijkheid, zijn zelfstandig bestaan. Het werd eerst een winnigewest van Saksen, daarna werd het, met geheel Nederland, ingelijfd bij het grote Duits-Spaanse rijk van Karel V, om in het einde van de 16e eeuw opgenomen te worden onder de Noord-Nederlandse Verenigde Zeven Provinciën. Holland voert dan in de Verenigde Provinciën de boventoon.

Achtereenvolgens heersten hier dan de Spaanse en de Hollandse mode. Laatstgenoemde stond van den beginne af onder Franse invloed en tot onze tijd is dit zo gebleven.

Een zeer typisch lijfsieraad is het oorijzer met de onafscheidelijk daaraan verbonden muts. Ook voor oorijzer en muts meen ik een Bourgondische, althans een Zuid-Nederlandse origine te mogen aanwijzen.

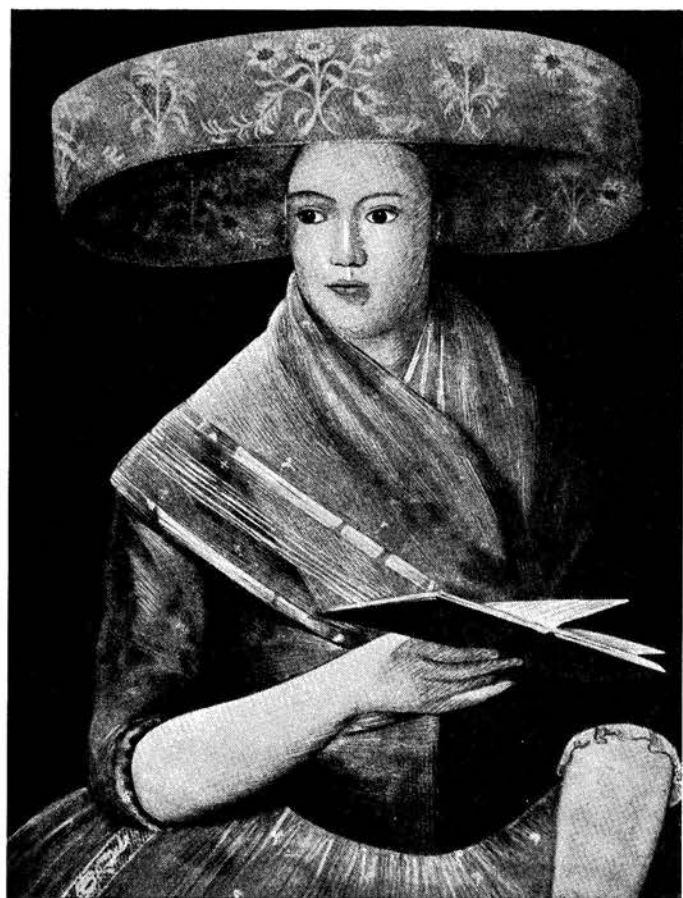
De aan het Bourgondische Hof gedragen hennins en andere mutsen, die door metalen standers werden gedragen en de door stijf sel en

Afb. 13. Sneeker burgemeestersdochter uit 1750 met primitieve z.g.n. Duitse muts en bont sitsen jak. In bezit van de nakomeling, de familie de Visser-Gonggrijp Bungenberg te Groningen. (Copie i. h. Coulonhous te Leeuwarden).

Afb. 14. Fries vrouwenportret met Duitse muts, bont sitsen jak, kanten puntdoekje en streng gitten in goud, uit het midden van de 18e eeuw, in bezit van Ds Wumkes te Huizum. (Copie in het Coulonhuis te Leeuwarden).

Afb. 15. Leeuwarder dame. Eindstadium van de Duitse muts, 1800-1825. Uit de voorouders van een Leeuwarder familie.

spelden in het fatsoen gehouden Begijntjes-muts (afb. 12) uit de Zuid-Nederlandse steden waren de voorlopers van de diverse oorijzers en mutsen, die sedert de nieuwe tijd zich over Zeeland, Holland, Friesland, Groningen, Drenthe en de boorden van- en eilanden in en om de Zuiderzee hebben verspreid.

In sommige Hollandse provinciën en plaatsen: Zeeland, Scheveningen, Urk enz. bleef het oorijzer zijn ondergeschikte rol, — drager van de muts te zijn —, vervullen. In het Friese gebied waarbij behalve de provincie Friesland tot in de 19e eeuw ook het Groninger hoge land, een westelijk deel van Drenthe en de kop van Overijssel (Giethoorn) behoorden benevens Staphorst en Rouveen, wist het oorijzer de hoventoon te voeren en moest de muts zich met een meer ondergeschikte rol tevreden stellen.

Het Friese oorijzer ontwikkelde zich van een zilveren bandje met twee vaste knopjes om pl.m. 1600, in de 18e eeuw tot een geheel, dat bestond uit 2 bladen van iets breder model, versierd met twee vogelkoppen en om het achterhoofd saamgehouden door een smalle strook metaal en in de 19e eeuw tot een meer en meer zich verbredende en tenslotte het gehele hoofd omsluitende gouden, vergulde of zilveren helm.

Op de Friese klei was het breed-gouden oorijzer in de 19e eeuw de typische statie-dracht van de gezeten boerin.

Naast het brede oorijzer bleef het smalle oorijzer in trek. In de zandstreken en bij eenvoudige stadsvrouwjes bleef het oorijzer (smal of breed) van zilver in gebruik. In de 19e eeuw waren de oorijzer-knoppen rond en aan het oorijzer geklonken. Ook de stadsdienstboden droegen het smal, naast het breedgouden oorijzer. De oorijzer-muts op Friese portretten uit de 16e eeuw heeft veel overeenkomst met die in de Zuidelijke Nederlanden en op de Hollandse portretten (o.a. die van Scorel). De daarna volgende ontwikkeling van oorijzer en muts is ons, bij gebreke van een doorlopende serie portretten uit die tijd, niet voldoende bekend.

Wel ben ik er in geslaagd een serie portretten van de Duitse muts, die de gehele ontwikkeling hiervan van pl.m. 1725 tot pl.m. 1825 aangeeft te verzamelen (afb. 13, 14 en 15).

't Is mij echter niet gelukt de oorsprong of voorgangers van de z.g.n. Duitse muts te ontdekken, tenzij ook hiervoor naar Bourgondië kan worden gezien.

Omstreeks 1800 zien wij de Friese dames tweeërlei soort muts dragen, n.l. de wijd uitstaande Duitse muts en daarnaast de breed over de schouders uithangende z.g.n. floddermuts. Ook van de directe herkomst van deze laatste weten wij niets, ofschoon ik meen te mogen veronderstellen, dat voorgangers van de floddermuts ook in het begin van de 18e en in de 17e eeuw hebben bestaan. Ongeveer 1825 zien wij de Duitse muts even plotseling verdwijnen, als ze 100 jaar vroeger verscheen. Blijkbaar had deze vrouwemuts toen haar volle ontwikkeling bereikt en daarmee haar rol uitgespeeld.

De Duitse muts en de daarop gedragen strooien zonnehoed waren drachten van stadsdames. Tegelijkertijd droegen de boerinnen strooien van hoog stijf model, die vóór de helft van de 19e eeuw ech-

Afb. 16. Type van een Friese dienstbode in 1830 geschilderd door de Leeuwarder behangschilder A. Swart.

Afb. 17. Leeuwarder dame. Mevr. Ypes-Fellingina, in oorijzer-dracht, $\pm$ 1835. Let op de drie strengen gitten en het gouden slot.

ter ook verdwenen zijn. Voorbeelden van boerinne-hoeden, die bovenop het oorijzer met floddermuts werden gedragen, kwam ik zelfs tegen op ijsfeesten uit pl.m. 1830.

In het eind van de 18e eeuw zien wij de eerste tekenen van het uitsterven van het oorijzer. Het oudere geslacht draagt dan nog algemeen het oorijzer, doch het opkomende geslacht begint dan de voorkeur te geven aan kapsels naar Frans-Hollands model. Hiernaast begint in de 19e eeuw het oorijzer in de steden en bij de deftige standen meer en meer te verdwijnen. Alleen oudere en eenvoudige stadsvrouwen en boerinnen ziet men in het eind van de 19e en in de 20e eeuw, ofschoon hoe langer hoe spaarzamer, de kap dragen (afb. 16, 17 en 18).

De mannen hebben dan reeds lang het Franse costuum overgenomen.

Op het platteland is de kap de typische boerinnendracht geworden en viert ze in de 19e eeuw haar hoogtij. Deze gegevens heb ik van hier en daar uit portretten, brieven en mondelinge mededelingen van plattelandsvrouwen, gekregen.

Afb. 18. Vier dames uit Makkum, die Friese klederdrachten om 1800 heen dragen. Een draagt een z.g. Duitse muts, de andere drie verschillende typen van de Floddermuts.

De jakken met puntdoekjes, omslagdoeken en rokken der vrouwen hebben deels een Fries karakter, waarnaast echter Franse invloeden, als kunstmatig breed gemaakte heupen, hoge empiremiddels enz. voorkwamen, terwijl het uit Indië aangevoerde bonte sits, in de 18e eeuw algemeen in gebruik, een Oosters cachet aan de vrouwenkleding geeft.

Omstreeks 1830 volgden de dames een mode na, die grote luifelhoeden voorschreef, die ook boven op het oorijzer werden gedragen. In de 2e helft der 19e eeuw zetten de Friese vrouwen een Frans z.g.n. kapothoedje op het oorijzer.

De kap was een soort luxe dracht. Als de boerin in het boerenwerk bezig was, droeg ze geen kap maar had ze de „holdoek” op, de doek bestemd om het hoofd, „de holle” te beschermen. Deze doek werd om het hoofd gewonden en met spelden vastgezet. Meest was dit een blauwe geruite vierkante doek van z.g.n. Fries bont. Een typisch product van een van de vele Friese blauw-ververijen. Ik heb getracht op deze weinige bladzijden een overzicht van de verschillende in Friesland gedragen klederdrachten te geven. Natuurlijk moest ik hierin gapingen laten als de dracht der vissersvrouwen uit de Dongeradelen en die van de Hindelopers.

Aangevuld met de vele afbeeldingen waarmee dit artikel is opgeluisterd, meen ik echter dat een overzicht van de in Friesland gedurende de eeuwen gedragen klederdrachten kan worden verkregen.

Een bezoek aan Princessehof en Coulon-Huis is voor ieder aan te bevelen, die wat meer van deze klederdrachten wil weten.